

Vladimir Ilić
Filozofski fakultet
Beograd

UDK 316.1:2
Originalni naučni rad
Primljeno 26. 3. 1992.

HERBERT SPENSER I RAZVOJ UPOREDNIH ISTRAŽIVANJA U SOCIOLOGIJI

10-30511372 ✓

U ovom napisu razmatra se doprinos Herberta Spensera razvoju uporednih istraživanja u sociologiji. Autor pri tom naglašava medjusobnu povezanost različitih filozofskih, teorijskih, metodoloških i ličnih činilaca u procesu formiranja Spenserove misli. Prvi deo rada pokazuje genezu Spenserovih socioloških ideja. U drugom delu se prikazuje način njegove primene uporednog metoda. Zaključni deo članka sadrži raspravu o momentima koji su usloveli ograničenje Spenserovog metodološkog stajališta. Autor izvodi neke zaključke opštijeg karaktera koji ukazuju na povezanost njegovog metodološkog nasledja i osobina savremenih uporednih istraživanja

Oživljavanje uporednih proučavanja u sociologiji često se ističe kao jedna od bitnih odlika savremenog stanja ove nauke. Razumljivo je da sve veći broj istraživanja ove vrste povlači za sobom i pokušaje traganja za njihovom teorijskom i metodološkom ukorenjenošću u sociološkoj tradiciji. Budući da su savremene uporedne studije u najvećoj meri oslonjene na neoevolucionističku teorijsku misao, prirodno je da istraživanje njihovih naučno-istorijskih izvora usredsredi na traganje za onim pokušajima razvijanja uporednih istraživanja koji su nastali u okviru klasičnog sociološkog evolucionizma. U ovom pogledu razmatranje doprinosa Herberta Spensera predstavlja izazov koji je teško odbiti iz više razloga. Spenserova uporedna istraživanja predstavljaju poduhvate o kojima je u našoj literaturi pisano nesrazmerno malo u odnosu na uticaj koji su izvršili na potonji razvoj ove vrste studija.¹¹⁸ Analiza njihovih osobina i društveno-naučnih okolnosti u kojima su ona izvodjena stvara pretpostavke za razumevanje osnovnih razvojnih puteva naučne misli o društvu. Na njihovom se primeru, jasnije nego u većini drugih slučajeva, može prikazati medjusobni uticaj različitih (filozofsko-naučnih, teorijskih, istraživačko-tehničkih i individualnih) uslova i ograničenja na razvoj sociologije. Ovakva analiza nije zanimljiva isključivo sa istorijskog stanovišta. S obzirom na snažnu uplivanost savremenih komparativnih istraživanja Spenserovim dostignućima na planu uporednih društvenih studija, razmatranje ovih

¹¹⁸ Supekova knjiga o Spenserovoj zamisli sociologije je još uvek bez premca u literaturi na našem jeziku. Vid. R. Supek, *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, (drugo izdanje) Naprijed, Zagreb, 1987.

poslednjih otvara mogućnost za dublje metodološko prispitivanje onih prvih. Na taj se način istorijsko proučavanje u ovom slučaju neposrednije povezuje sa interesima naučne prakse.

Ovaj napis je podeljen, ne bez određene veze sa prethodnim razmišljanjima, na tri dela. Prvi odeljak prikazuje razvoj Spenserovih metodoloških pogleda. Sadržaj drugog dela čini prikaz načina primene uporednog metoda koji je karakterisao ne samo ovog autora, već i gotovo celokupno stanje sociologije njegovog vremena. Završni odeljak predstavlja pokušaj da se na osnovu prethodnih razmatranja izvedu određeni zaključci koji pretenduju na opštiji karakter i koji bi trebalo da usmere povezivanje osnovne teme sa nekim od važniji problema vezanih za savremena uporedna istraživanja.

Spenserova misaona evolucija predstavlja vrlo zanimljivu pojavu. Nju ne karakterišu značajnije promene teorijskih i metodoloških pogleda, već neobično premeštanje fokusa njegovih interesovanja sa čisto socioloških na opšte filozofske probleme, potom, na njihovu razradu u okviru intenzivnog bavljenja nizom prirodnih i društvenih nauka. Zbog širine svojih interesovanja mislilac čijim je uporednim proučavanjima posvećen ovaj prilog bio je počastvovan naslovom "Aristotela devetnaestog veka". Sociologija je u kontekstu njegovih misaonih napora zauzimala prvo mesto bar u hronološkom pogledu. Prva Spenserova knjiga bila je *Društvena statika* (1850. gpd), u kojoj su već sadržani nagoveštaji njegovih temeljnih socioloških pogleda.

Objavljivanje ove knjige usledilo je intenzivno bavljenje osnovnim filozofskim problemima, pošto je njen autor uvideo neophodnost filozofskonaučnog utemeljenja svojih socioloških istraživanja na razradjenim epistemološkim osnovama.

Proučavaocu Spenserove misli potpuni uvid u proces njenog formiranja može da pruži njegova izuzetno obimna *Autobiografija*.¹¹⁹ U njoj sadržan opširan prikaz Spenserovih misaonih dilema ukazuje na njegovo nezadovoljstvo postojećim metodološkim sistemima u sociologiji koje su razradili O. Kont i Dz. S. Mil. Neosporno je da je R. Supek u pravu kad tvrdi da je "Spenser bio pristalica Kontovog pozitivizma i (da je) zajedno s njim smatrao historisko-uporednu metodu najvažnijim oružjem naučne spoznaje".¹²⁰ S druge strane, Spenseru treba verovati kada tvrdi da je u vreme pisanja *Društvene statike* za Konta znao samo po imenu.¹²¹ U godinama koje su usledile, njegovo upoznavanje Kontovog sistema nije dovelo do prihvatanja svih bitnih epistemoloških pogleda francuskog

¹¹⁹ H. Spencer, *Autobiography*, Williams and Norgate, London, 1904.

¹²⁰ R. Supek, isto, str.9

¹²¹ H. Spencer, isto, Vol. I, str.255-256; upor. i str.398.

sociologa.¹²² Kontov filozofsko-istorijski idealizam i sociološki realizam nisu mogli da predstavljaju prihvatljivu osnovu za izgradnju epistemoloških shvatanja mislioca koji je sazeo u tradiciji engleskog liberalizma i materijalizma.¹²³ Spenser je delio Kntovu želju da stvori sistem pozitivnih nauka, ali je smatrao da njegova klasifikacija nauka nije logički, ni istorijski opravdana.¹²⁴ Milova filozofsko-politička shvatanja bila su mu bliska, ali mu se njegovi epistemološki pogledi, izraženi kroz insistiranje na uzročnim zakonima i upotrebi indukcije u naučnom istraživanju, nisu činili prihvatljivim. Razloge za ovakav Spenserov stav trebalo bi tražiti u okolnostima koje su presudno uticale na njegovo naučno sazrevanje. On je u više navrata s ponosom isticao svoj nedostatak školskog obrazovanja i sasvim samosvojan način sopstvenog samoobrazovanja.¹²⁵ Kao *dzentlmen* zainteresovan za probleme naučnog istraživanja, bio je s dobrodošlicom prihvanat u londonskim naučnim društvima u pedesetim godinama prošlog veka. Glavnu su reč u ovim društvima vodili prijatelji Č. Darvina; osnivač geologije Č. Lajel, Biolozi Dž. D. Huker i T. H. Haksli i lekar H. Holand. Intenzivna intelektualna komunikacija sa svetski priznatim zagovornicima evolucionističke ideje u prirodnim naukama dovela je Spensera do prihvatanja njihovih pogleda. Evolucionizam je u krugu Spenserovih prijatelja prirodnjaka bio tesno povezan sa organicističkim shvatanjem stvarnosti i njemu primerenim funkcionalnim tipom objašnjenja. Prihvatanje njihovih pogleda navelo je Spensera na sumnju u univerzalnost kauzaliteta, koja je ojačala posle upoznavanja s Lajelovim *Načelima geologije*.¹²⁶ Skeptičan stav prema postojanju univerzalne uzročnosti i agnostički pogled na mogućnost njenog saznavanja naveli su ga da prihvati fenomenalističko shvatanje naučnih zakona, koje je ojačalo posle njegovog uvidjanja nemogućnosti da Milovo učenje o uzročnosti primeni u svojim biološkim istraživanjima. Njegov fenomenalizam na planu shvatanja naučnih zakona nije niukoliko predstavljao usamljenu pojavu u nauci druge polovine prošlog veka. Preovladujuće organicističko shvatanje stvarnosti, koje je napustio pod uticajem velikih saznavnih dostignuća u biologiji, izazvalo je na epistemološkom planu reakciju na period između 1840. i 1860. godine, u kome je deduktivna metoda, zbog raširenog uticaja Milovih shvatanja, izgubila najveći deo svoje ranije reputacije.¹²⁷

O Spenseru se, svakako, nemože govoriti kao o antiinduktivisti. Prethodna razmatranja stoga treba shvatiti kao ukazivanje na uticaje koji su njegova

¹²² O razlozima Spenserovog neslaganja s Kontovim pogledima vid.

H. Spencer, *Reasons for Dissenting from the Philosophy of M. Comte and Other Essays*, The Glendessary Press, Berkeley, (1864) 1968., str. 2-26.

¹²³ O uticaju dela Mila, Karla i Emersona na formiranje

Spenserovih pogleda vid. rad nav. u nap. 2, Vol. I, str. 24-242.

¹²⁴ Isto, str. 446.

¹²⁵ Isto, str. VII; upor. i str. 85. i 90.

¹²⁶ Isto, Vol. II, str. 7-9.

¹²⁷ Vid. isto, str. 89-90 i 247.

razmišljanja usmerili u pravcu izgradnje fenomenalističkog shvatanja naučnih zakona i protivljenja zapostavljanju deduktivne metode. Najznačajniju pozitivnu posledicu ovih uticaja predstavlja njegovo poređenje ka teorijskom usmeravanju sopstvenih istraživanja i objašnjenju utvrdjenih iskustvenih pravilnosti pomoću stavova koji se izvode iz najopštijih teorijskih shvatanja. O štetnim posledicama nekritičkog odnosa prema iznetom shvatanju biće reči nešto kasnije.

Spenserovo bavljenje problemima filozofije rezultiralo je 1858. godine nastankom plana izgradnje obimnog sistema sintetičke filozofije koji je trebalo da pored filozofskih studija obuhvati i istraživanja s područja astronomije, geologije, biologije, psihologije i sociologije. Za ostvarenje ovog plana bilo je potrebno da prodje skoro četrdeset godina. temelji njegove realizacije postavljeni su objavljivanjem *Prvih načela* 1862. godine. U narednim decenijama pojavila su se prva izdanja *Načela biologije* (1864-1867. god), *Načela psihologije* (1872. god), *Izučavanja sociologije* (1873. god) i *Načela sociologije* (1876-1896. god).

Mada je Spenser, uglavnom opravdano, smatrao da je sve svoje sociološke ideje izložio već u *Društvenoj statici*, ključ za razumevanje njegovog sistema nalazi se u *Prvim načelima*. U pomenutoj su knjizi sadržane sve temeljne postavke Spenserove filozofije, koju njen tvorac određuje kao *sintezu nauka*.¹²⁸ On neveruje u mogućnost saznavanja uzroka pojedinih pojava, mada dozvoljava mogućnost njihovog postojanja.¹²⁹ Njegov pristup uzročnosti je u celini pozitivistički, kao što ispravno primećuje Abrams, a u svom zastupanju pozitivizma Spenser je radikalniji i od Konta, na što upozorava Supek; "za njega čitava stvarnost i nije bila drugo do gomile činjenica ili pojava u čijem je šarenilu dokazivao valjanost jednog jedinog klasifikatorskog ili fenomenalnog zakona - zakona evolucije.¹³⁰ Spenser načelno poriče mogućnost saznavanja uzroka evolutivnih promena, pa kao zadatak saznavnih napora određuje otkrivanje njihovog sleda, tj. smene pojedinih evolutivnih faza i etapa. U tom smislu njegovo shvatanje naučnih zakona podseća na Kontovo insistiranje na otkrivanju odnosa sukcesije. U ovom jednostranom i uprošćenom shvatanju odnosa filozofije i nauke, Spenser sopstvenu postavku o filozofskom "zakonu opšte evolucije" određuje kao "znanje najvećeg stepena opštosti". Polazeći od navedene teze, on izvodi tri osnovna zakona svog filozofskog sistema ; 1. zakon o neuništivosti materije, 2. zakon o kontinuitetu kretanja i 3. zakon o održanju energije.¹³¹

Spenserovo shvatanje filozofskih i naučnih zakona ne bi bilo vredno interpretacije kad se u njemu ne bi ogledala jedna pojava koja je uobičajena u razvoju mladih nauka, kakve su sredinom prolog veka bile biologija i

¹²⁸ H. Spencer, *First Principles*, korišćeno je izdanje Williams and Norgate, London, 1911., str.101.

¹²⁹ Isto, upor. i str.124-126.

¹³⁰ R. Supek, bibl.pod. u nap. 1, str.31.Vid. P. Abrams, *The Origins of British Sociology 1834-1914*, The University of Chicago Press, Chicago, 1969., str.67.

¹³¹ H. Spencer, rad nav. u nap.11., str.102.

sociologija, na čijim je iskustvima gradio svoja epistemološka shvatanja.¹³² U pitanju je opravdano nastojanje njihovih predstavnika da svoje saznanje napore usmere prvenstveno ka izgradnji pojmovno - klasifikacijskih okvira za prikupljanje podataka o područjima stvarnosti koja te nauke istražuju, pri čemu ovakvo nastojanje neminovno za sobom povlači njihovu opštu deskriptivnu usmerenost i zapostavljanje traganja za uzrocima proučavanih pojava. U tom smislu su Spenserova epistemološka rešenja ne samo razumljiva, već se ona, ako se ima u vidu dostignuti stepen razvoja biologije i sociologije u vreme njihovog nastanka, mogu oceniti i kao *relativno opravdana*. Ako se kao njihova posledica i javlja vrlo izraženo *insistiranje na opisnoj ulozi uporednog metoda*, ovu pojavu ne treba suviše strogo ocenjivati. Sociologija u vreme nastanka Spenserovih epistemoloških pogleda nije posedovala neophodne tehničke pretpostavke za uspešnije istraživanje društva u cilju otkrivanja uzročnih zakona.¹³³ O raskoraku između tadašnjih velikih saznanja ambicija ove nauke i skromnih mogućnosti za njihovo ostvarivanje bilo je reči drugom prilikom.¹³⁴ Ovde je potrebno istaći značaj Spenserovih napora na stvaranju sistematske iskustvene osnove za opisana uporedna istraživanja. Opširniji prikaz ovog pitanja pripada, međutim, sledećem odeljku.

II

Spenserovo je metodološko stanovište, kao preduslov za stvaranje ranije pomenutih sintetičkih dela, zahtevalo prikupljanje vrlo širokih i raznovrsnih obaveštenja o velikom broju društava. Pri tome se temeljni zakon evolucije javljao kao osnovno klasifikacijsko načelo. Stoga su opisana uporedna istraživanja prevashodno težila ka otkrivanju načina na koje se pojedina društva prilagođavaju uslovima koji se menjaju pod uticajem evolucionih procesa. Ovako shvaćen uporedni metod omogućuje razlikovanje bitnih društvenih karakteristika od onih više slučajnog karaktera i njihovo lakše izdvajanje iz obilja empirijskih podataka.

Kao rezultat ovakvog opredeljenja između 1867. i 1881. godine pojavljuje se prvih osam delova *Opisne sociologije*, u kojima su sabrani podaci o velikom broju nekadašnjih i savremenih društava. Konkretizacija evolucionih načela kao osnovnog klasifikacijskog kriterijuma izvršena je preko tabelarnog prikazivanja njegove strukturalne i funkcionalne dimenzije na početku svakog dela *Opisne sociologije*. Mada je u osamdesetim godinama prošlog veka, usled finansijskih teškoća, došlo do privremenog prekida u radu na upotpunjavanju ovog dela, u decenijama koje su usledile Spenserovi su

¹³² O Spenserovoj epistemologiji vid. više u J. D. Y. Peel, *Herbert Spencer, the Evolution of a Sociologist*, Heinemann, London, 1971., str.112-130.

¹³³ O Spenserovom shvatanju naučnog zakona vid. više u knjizi nav. u nap.5., str.31-45.

¹³⁴ Vid. moj članak "Uporedni pristup u Marksovom proučavanju društva", *Sociologija*, Vol.XXXI (1989) br.2-3.

sledbenici nastavili rad na ovom polju. U tom smislu aktivnosti usmerene na ostvarivanje ovog vrlo ambiciozno zamislenog poduhvata ne samo što se daju upoređivati sa mnogo poznatijim Dirkemovim pokušajima izvedenim u okviru *Sociološkog godišnjaka*, već se mogu tretirati i kao svojevrsna anticipacija Jelske dokumentacije i njoj podobnih naučnih preduzeća.

Razumevanje shvatanja i načina primene uporednog pristupa u Spenserovim istraživanjima može da upotpuni i kraće ukazivanje na njegovo vidjene sociologije i teškoće s kojima se ova nauka susreće u svojim pokušajima da dodje do pozitivnih saznanja o predmetu svojih proučavanja. Značajna obaveštenja o ovom pitanju mogu se naći u *Izučavanju sociologije*. Poredeći sociologiju sa drugim naukama Spenser govori o nemogućnosti primene neposrednog posmatranja u okviru njenih istraživanja kao o značajnoj teškoći u naučnom proučavanju društva. Ovu teškoću vidi kao uzrok "zakasnelog" razvoja sociologije, u kojoj se i do najosnovnijih uopštavanja (npr. do uočavanja uloge podele rada) došlo vrlo kasno u poredjenju s drugim naukama. Dok je ukazivanje na nemogućnost primene neposrednog posmatranja u sociologiji neosnovano, Spenserova analiza drugih teškoća koje se postavljaju pred naučno istraživanje društvenih pojava deluje mnogo ubedljivije. U tom je smislu posebno zanimljivo njegovo naglašavanje teškoća s kojima se sociološko istraživanje susreće u nastojanju da se pri proučavanju *izuzetno složenih* društvenih pojava pridržava *načela* naučne *objektivnosti*. Spenser ističe da čak i već afirmisani naučnici, koji su se bavili proučavanjem drugih područja stvarnosti, teško uspevaju da se osposobe za uspešan sociološki rad zbog pomenutih teškoća koje prate društvene studije.¹³⁵ U svom daljnjem izlaganju u knjizi kojoj su posvećeni ovaj i sledeći paragraf on govori o objektivnim i subjektivnim (intelektualnim i emotivnim) teškoćama koje se javljaju u sociološkim istraživanjima.¹³⁶ Njihovom iznošenju sledi ukazivanje na uticaj vaspitnih, patriotskih, klasnih, političkih i verskih predrasuda na objektivnost naučnog proučavanja društva.¹³⁷

U istoj knjizi se govori o *izvorima obaveštavanja* koja se koriste u sociološkim istraživanjima. Uz pominjanje činjenica biografske i kvazibiografske prirode, autor posebnu vrednost pridaje tzv. *sociološkim činjenicama*, pri čemu misli na one koje se odnose na rast, razvoj, strukturu i funkciju društvenih pojava. Korišćenju ove vrste izvora pridaje poseban značaj, ističući da jedino oni omogućuju veći stepen predviđanja u sociologiji. Sa izlaganjem pogleda na izvore podataka za sociološka istraživanja on povezuje prikaz svog shvatanja *objašnjenja u sociologiji* na primeru objašnjenja stope sklapanja brakova. Pri tom naglašava da su ove stope uniformne u svakoj zajednici u kojoj se ostali relevantni uslovi ne menjaju. F. Abrams s pravom ukazuje na navedene Spenserove poglede kao na svojevrsnu anticipaciju Dirkemovog sociološkog metoda. Ova se sličnost čini još većom ako se ima na umu

¹³⁵ H. Spencer, *The Study of Sociology*, korišćeno je izdanje

Trench, Trebner and Co., London, 1904., str.72-73.

¹³⁶ Isto, str.75-177.

¹³⁷ Isto, str.178-313.

Spenserovo zalaganje za induktivno proveravanje (na uporednom planu) svakog posebnog sociološkog objašnjenja koje je izvedeno iz njegove teorije opšte evolucije.¹³⁸

Neosporno je da razrada teorije evolucije predstavlja najpoznatiji Spenserov doprinos sociologiji. Evolucija se u njegovom sistemu najopštije određuje kao progresivna integracija materije uz rasipanje kretanja. Izneti se odredba proverava na primerima evolucionog razvoja na područjima koja proučavaju astronomija, geologija, biologija, sociologija i lingvistika¹³⁹. Spenser je proveru svog opšteg zakona evolucije izveo preko *ilustrativnog poredjenja* primera iz navedenih područja stvarnosti. Na osnovu rezultata izvedenog poredjenja definisao je pojam evolucije kao "promenu od manje koherentne ka koherentnijoj formuli, koja nastaje kao posledica rasipanja kretanja i integracije materije". Očito je da izneti definicija podrazumeva uzročno objašnjenje i da kao takva nije u skladu sa osnovnim epistemološkim pretpostavkama Spenserovog sistema. Prema njegovom shvatanju proces evolucije proteže se podjednako na prirodni i na društveni aspekt stvarnosti. Štaviše, zakon evolucije se, po njegovom mišljenju, ne odnosi samo na "društveni organizam", već i na razvoj svih tvorevina ljudske misli i akcije, bilo da je njihova priroda konkretna ili apstraktna, realna ili idealna¹⁴⁰. U delu *Načela sociologije* Spenser izlaže rezultate svog vrlo obimnog istraživanja društvene evolucije. U njemu se, posle razmatranja odnosa anorganske i organske evolucije, analiziraju osnovni evolutivni faktori¹⁴¹, da bi se, zatim, na uporednom planu prikazao razvoj porodice, običaja i političkih ustanova¹⁴², kao i verskih, profesionalnih i privrednih ustanova¹⁴³. Sa stanovišta cilja ovog teksta ne bi bilo celishodno opširnije prikazivati Spenserova uglavnom opisna uporedna istraživanja, prikazana na oko dve hiljade stranica ove knjige. Za razumevanje bitnih karakteristika njegovih uporednih proučavanja biće dovoljno da se *način* njegove *primene uporednog metoda* ilustruje jednim primerom iz *Prvih načela*.

Sva Spenserova uporedna istraživanja usmerena su ka dokazivanju njegovog opšteg zakona evolucije kao "promene od homogenog ka heterogenom, od neodređenog ka određenom"¹⁴⁴. Zanimljiv primer pokušaja potvrde ovog zakona predstavlja njegovo uporedno istraživanje evolucije jezika. Spenser najniži oblik jezika vidi u prostom uzvikivanju, karakterističnom za sporazumevanje u najnižim društvima, kod

¹³⁸ Vid. isto, str. 72; upor. i P. Abrams, nav. rad, str. 71.

¹³⁹ Vid. rad nav. u nap. 11, str. 246-259.

¹⁴⁰ Isto, str. 262; vid. i str. 279. i 291.

¹⁴¹ H. Spencer, *The Principles of Sociology*, Vol. I-III; korišćeni su pojedini tomovi iz različitih izdanja

kuće Williams and Norgate, London - Vol. I 1906., Vol. II 1902., Vol. III 1897; vid. Vol. I, str. 16-36; u pitanju su prvenstveno činioci *spoljašnje* prirode (geografski i klimatski faktori), kao i inioci društvene prirode koji ne spadaju u teorijski najznačajnije (porast stanovništva, interakcija društava, uticaj kulturnog činioca).

¹⁴² Vid. isto, Vol. II.

¹⁴³ Vid. isto, Vol. III.

¹⁴⁴ H. Spencer, rad nav. u nap. 11., 293.

koga je cela ideja sadržana u jednom jedinom zvuku, "kao kod nižih životinja". Jezik se postepeno razvija do oblika u kome se pojavljuju imenice i glagoli, da bi sledeću fazu njegovog razvoja karakterisala multiplikacija delova govora kroz diferencijaciju glagola na aktivne i pasivne i imenica na konkretne i apstraktne. U narednoj fazi razvoja jezika pojavljuju se glagolska vremena, a zatim, postepeno, i pomoćni glagoli, pridevi, prilozi, zamenice, predlozi i varijeteti rodova u govorima pojedinih "civilizovanih rasa". Spenser se u svome uporednom proučavanju razvoja jezika poziva na dostignuća uporedne lingvistike u proučavanju zajedničkog porekla reči u svim jezicima. Pri tom podseća da se više grupa savremenih jezika razvilo iz jednog indoevropskog prajezika. Diferencijaciju jezika objašnjava diferencijacijom rasa, koja je, po njegovom mišljenju, rezultat promena Zemljine površine. Izneto objašnjenje pokušava da potkrepi nezavisnim dokazom - postojanjem dijalekata u svakoj zemlji, nastalih, navodno, pod uticajem navedenog činioca¹⁴⁵. Narednini nezavisni dokaz potvrde zakona evolucije na primeru razvoja jezika Spenser nalazi u poredjenju biblijskih stihova sa znatno heterogenijom strukturom jezika u radovima savremenog pisca¹⁴⁶. Cini se da nema potrebe za posebnim vrednovanjem prikazanog načina uporednog istraživanja. Primer koji je naveden potpuno je tipičan za njegovu primenu uporednog metoda. Na stranicama koje slede prethodno prikazanim prisutni su elementi uporednih istraživanja slikarstva, vajarstva i arhitekture koja su izvedena sa istim ciljem. Spenser pri tom poredi zidno slikarstvo australijskih domorodaca i plemena Juzne Afrike sa umetničkim radovima starih Egipćana i Asiraca, kao i sa umetnošću drevne Helade i hrišćanske Evrope. Sopstveno metodološko načelo prema kome je deduktivna izvodjenja iz opšte teorije evolucije potrebno proveriti induktivnim metodom¹⁴⁷, u velikoj meri kompromituje načinom primene induktivnog metoda. Pojedini fragmenti njegovih *Načela sociologije* bacaju neznatno povoljniju svetlost na način primene uporednog pristupa. Ovde se prvenstveno misli na primenu teorijski više zasnovane tipologije vojničkih i industrijskih država u uporednom istraživanju političkih ustanova. Vojnički tip društva karakteriše postepeno jačanje društvene integracije preko spajanja manjih u sve veće društvene grupe na osnovu političke i religijske kontrole pojedinaca od strane snažne centralne vlasti¹⁴⁸. Industrijski se tip društva, za razliku od prethodnog, odlikuje slobodnijim pojedincima i predstavničkom vlašću koja je potčinjena narodu; njegovu strukturalnu osnovu predstavlja razvijenija podela rada koja omogućuje spontaniji način koordiniranja društvenih funkcija, usled čega despotski centralizam postaje nepotreban¹⁴⁹. Spenser primenjuje svoju tipologiju u uporednom istraživanju na vrlo širokom planu koji obuhvata društva od Rima Avgustovog doba, preko plemenskih zajednica na Fidžiju i Dahomeju (današnji Benin), do savremene Crne Gore i

---

145 Isto, str.279-280.

146 Isto, str.281.

147 Isto, str.246.

148 Vid. rad nav. u nap.24., Vol.II, str.568-602.

149 Vid. isto, 603-642.

nemačkog Drugog Carstva. Rezultati istraživanja često bivaju paradoksalni, pa se kao primeri za industrijski tip društva navode domorodačke zajednice s južnih mora, dok se za savremenu Englesku tvrdi da je karakteriše istovremena zastupljenost oba društvena tipa, pri čemu se, istina, napominje da je u njoj industrijski tip društva zastupljen u većoj meri nego što je bio prisutan u sedamnaestom i osamnaestom veku, ili koja karakteriše savremenu Rusiju.¹⁵⁰ Čini se da primena teorijski zasnovane tipologije nije u većoj meri unapredila Spenserova uporedna istraživanja. Njena nekad nesumnjiva popularnost izvesno nije poticala od (ne)uspeha njene primene u njenim uporednim istraživanjima.

III

Ovde je neophodno postaviti *pitanje razloga koji su usloville vrlo velike slabosti Spenserovih uporednih istraživanja*. Snažno teorijsko usmeravanje ovih istraživanja niukoliko ne predstavlja slabost u jednom načelnom pogledu. Evolucionistički teorijski sadržaj Spenserovih shvatanja takodje, sam po sebi, ne bi predstavljao otežavajuću okolnost za uspešno izvodjenje uporednih proučavanja; o tome najbolje svedoči pojava evolucionistički usmeranih uporednih istraživanja u šezdesetim godinama našeg veka.

Stvar, međutim, drugacije stoji s načinom razrade temeljnih postavki Spenserove evolucionističke teorije. Zanesen opštim zakonom evolucije, Spenser nije obratio dovoljno pažnje na specifičnost društvene stvarnosti, koja zahteva izgradnju tipologije globalnih društava na osnovu njihovih najznačajnijih *društvenih* obeležja. Teorijski adekvatno zasnovana tipologija globalnih društava stvara pretpostavke za uklanjanje dve velike slabosti uporednih istraživanja devetnaestog veka, koje su karakterisale i Spenserova uporedna proučavanja; ona omogućuje: 1. stvaranje odgovarajućih iskustvenih okvira poredjenja u kojima će promene varijeteta proučavanih pojava moći da se objašnjavaju promenama bitnih osobina globalnog društvenog sistema, i 2. sistematski karakter poredjenja koji je neophodni preduslov za uspešno obavljanje saznajnih zadataka uporednih istraživanja.

Spenserova u biti nedovoljno sociološka i pojmovno-teorijski neadekvatno razradjena evolucionistička teorija nije mogla uspešno da usmerava stvaranje iskustvenih okvira za njegova uporedna proučavanja. On je, stoga, uporedjivao medjusobno neuporedive pojave, istrgnute iz njihovih društveno - istorijskih konteksta. Ako su teorijske slabosti njegovog sistema uticale na stvaranje neprikladnog iskustvenog okvira za njegova uporedna istraživanja, sam uporedni okvir je vrlo štetno uticao na način njegovih poredjenja. Primena uporednog metoda koja se ne zasniva na teorijski adekvatno razradjenoj tipologiji globalnih društava neminovno mora da zadobije *izrazito ilustrativni karakter*, koji se ispoljava preko navodjenja medjusobno neuporedivih i suštinski nepovezanih primera. U takvim

¹⁵⁰ Isto, str. 633.

uslovima metodično vodjeno uporedno istraživanje zamenjuju intuicija, spekulacija i sposobnost za izgradnju empirijski neutemeljenih konstrukcija, koje svaki razmatrani iskustveni primer mogu da predstave kao dokaz tačnosti "proveravanih" (često meta) teorijskih shvatanja.

Dosadašnji tok analize ukazuje na nedovoljnu teorijsku razradjenost Spenserovih shvatanja kao na osnovni uzrok velikih slabosti njegovih uporednih studija. O uticaju tehničko - istraživačke nerazvijenosti onovremenog sociološkog metoda na mogućnost uspešnog izvodjenja uporednih proučavanja nije ovom prilikom potrebno posebno govoriti¹⁵¹. Prethodna razmatranja upućuju na značaj Spenserovih epistemoloških postavki u ovom pogledu. Ovde se misli na sledeće:

Na formiranje metodoloških shvatanja koja nastaju u okviru neke nauke ne utiču isti činiooci jednakom težinom u svakoj fazi njenog razvoja. U sociologiji su se, u vreme njenog nastanka, konkretni metodološki pogledi formirali pre svega pod uticajem *epistemoloških* razmišljanja i iz njih proizašlih *rešenja*. Ovakvo opredeljenje, koje je karakterisalo metodološke sisteme Konta i Dz. S. Mila, sasvim je razumljivo u periodu konstituisanja nove nauke koja odredjenje sopstvenog predmeta i metoda teži da utemelji na što čvršćim filozofsko - naučnim osnovama. Naredna pokolenja naučnika po pravilu pokušavaju da metodološke poglede utemeljivača svoje discipline provere i razviju kroz istraživačku praksu, afirmišući, pri tom, povezanost ovih pogleda s pomenutim epistemološkim osnovama.

Sa sociologijom, međutim, stvar stoji drugačije. Ona se pojavila, u izvesnom smislu, kao zakasnela nauka. Drugo veliko pokolenje sociologa, ono koje je svoju naučnu delatnost započelo oko 1850. godine, našlo se suočeno sa naglim razvojem istraživačke prakse i velikim saznanjnim dostignućima nauka kao što su geologija, biologija i hemija. Razumljiva želja tadašnjih sociologa da u ovom pogledu dostignu rezultate predstavnika pomenutih nauka nije se, izvesno, mogla ostvariti u doglednom roku preko postepenog razvijanja i doslednog pridržavanja strogih metodoloških pogleda Dz. S. Mila. Za takvo opredeljenje sociologija Spenserovog doba nije mogla imati razumevanja, smatrajući da za njega nema vremena. Stoga je uticaj ambiciozne kauzalističke zamisli sociološkog metoda morao da ustukne pred rešenjima primenjivanim u istraživačkoj praksi razvijenih prirodnih nauka. Kao posledica ovakvog opredeljenja Spenserove epistemološke poglede karakteriše ranije pominjani fenomenalizam. Njegov se uticaj na način izvodjenja uporednih istraživanja i na vrednost njihovih rezultata ostvaruje prvenstveno preko teorijske ravni. Sociološku teoriju su i Spenser i većina njegovih savremenika shvatali prevashodno kao sistem načela klasifikacije, zanemarujući pri tom njenu eksplanatornu ulogu. U takvim se uslovima odsustvo sistematski razvijanih uzročnih objašnjenja pokušavalo nadoknaditi pozivanjem na opšta, filozofska i metateorijska, načela evolucionizma.

¹⁵¹ Vid. moj rad nav. u nap. 17.

O posledicama ovakvog opredeljenja delimično je već bilo govora. Nekritički prihvaćena opšta načela evolucionizma omogućavala su da se svaki opovrgavajući primer u konkretnom istraživanju proglašava za preživelu karakteristiku neke od ranijih faza u razvoju proučavane pojave. Odsustvo sociološke teorije manifestovalo se na dva načina. S jedne strane, izostao je njen usmeravajući uticaj na istraživanje teorijski značajnih (opovrgavajućih) primera, a s druge strane, evolucionistička metateorija je, zbog svojih pretpostavki o fazama i etapama društvenog razvoja, svaki podatak o ispitivanim slučajevima mogla da integriše u sebe kao opravdavajući, bez obzira na njegov stvarni smisao. Uticaj teorijske neizgradjenosti sociologije Spenserovog vremena na vrednost rezultata uporednih istraživanja mogao je biti samo delimično smanjen samostalnim metodološkim rešenjima pojedinih naučnika. U tom se smislu povezivanje "kabinetskog rada" sa sopstvenim terenskim istraživanjem javljalo kao orijentacija koja je bar do neke omogućavala veću otvorenost prema kvalitetnim iskustvenim podacima i njihovom potencijalno korigujućem uticaju na (meta)teoriju. Za razliku od nekih savremenika, Spenser ovu mogućnost nije koristio. Stoga su često kvalitetna i bogata obaveštenja sadržana u radovima Morgana, Tajlora, Maklenana i Laboka završavala u neodgovarajućim unapred pripremljenim pretincima njegove klasifikacijski shvaćene evolucionističke teorije.

Iznete brojne kritičke opaske o saznajnoj vrednosti Spenserovih uporednih studija mogu da dovedu u pitanje ranije predočenu potrebu za revalorizacijom njegovog naučnog doprinosa na planu unapredjenja ove vrste istraživanja. Ovde, međutim, ne bi smelo da dodje do nesporazuma. Savremena uporedna istraživanja su umnogome određena svojevršnom konstelacijom epistemoloških, teorijskih, istraživačko-tehničkih i individualnih momenata; ovaj se splet činilaca, uz neophodnu meru istoričnosti u poredjenju, može dovesti u vezu sa okolnostima koje su uticale na formiranje Spenserovog stanovista. Na epistemološkom planu i danas je potrebno potencirati značaj ispitivanja kauzalnih odnosa u okviru uporednih proučavanja; moderne studije ove vrste još uvek se vrlo često neopravdano ograničavaju na deskripciju. Teorijska ravan savremenih uporednih istraživanja izrazito je nerazvijena. Ambiciozniji poduhvati ove vrste vrlo su često usmeravani metateorijskim stavovima. U pitanju su idejni sadržaji nastali u jednom ideološkom kontekstu, koji se pokušavaju proveriti na uporednom planu preko svojih često pojmovno nedovoljno osmišljenih razrada u vidu različitih širih i užih teorija i pseudoteorija o totalitarizmu, konvergenciji i pravcima razvoja pojedinih tipova društvenih sistema. Na taj način, moderne uporedne studije, ukoliko svoje ambicije ne ograničavaju na ravan deskripcije, često dobijaju karakter poduhvata sa prepoznatljivim društvenim smislom i jasnom ideološkom funkcijom. Pri tom se istraživačko-tehnički aspekt ove vrste studija razvija donekle autonomno u odnosu na uticaje pomenutih činilaca¹⁵². Sličnosti sa okolnostima koje su uticale na

¹⁵² O razvoju ovog aspekta metoda proučavanja društvenog razvoja vid. više u M. Bogdanović,

nastanak Spenserovog stanovišta najslabije su izražene na planu upliva individualnog činioca. Njegovo je dejstvo u naše vreme gotovo redovno posredovano timskim radom. Stoga se može reći da, za razliku od nekih drugih područja socioloških proučavanja, uporedna istraživanja danas retko služe afirmaciji različitih ličnih preokupacija. Zbog toga je interes naručilaca projekata (bilo onih neposrednih i vidljivih, ili drugih, više skrivenih i moćnijih) u istraživanjima ove vrste još delotvorniji nego na drugim područjima.

Zaključna napomena može se izneti sasvim sažeto: analiza Spenserovih uporednih studija pokazuje kako se kao najvažniji činilac usmeravanja razvoja klasične sociologije, ili bar njegovog sporadičnog skretanja na puteve koji ne obećavaju najviše u naučno-strategijskom pogledu, javlja se prenaplašena želja njenih glavnih predstavnika da preko naučnog metoda dodatno potvrde svoje vannaučne ideje. Pri tom se, u latentnom sukobu većine onovremenih naučnika i njihove nauke, objektivna nerazvijenost ove potonje se okretala na njenu štetu, produžujući vreme njenog sazrevanja. Savremena uporedna proučavanja, posebno ona ambicioznije zamišljena, izložena su drugačijim vannaučnim zahtevima, koji se, međjutim, takodje snažno odražavaju na vrednost njihovih saznavnih rezultata. Pri tom sem, kao neophodan uslov uspešnijeg odolevanja sociologije zahtevima ove vrste podrazumeva njeno oslanjanje na najadekvatnija filozofsko-naučna, teorijska i istraživačko-tehnička rešenja vezana za izvodjenje istraživanja o kojima je reč.

Summary

Vladimir Ilić

HERBERT SPENSER AND THE DEVELOPMENT OF COMPARATIVE APPROACH IN SOCIOLOGY

The text treats Herbert Spenser's contribution to the development of comparative researchs in sociology. The author endeavours to point to the interdependence of various philosophical, theoretical, methodological and individual factors in the genesis of Spenser's thought. In the first section of the paper the author indicates the growth of Spenser's sociological ideas. In the second part the manner of his use of comparative method is demonstrated. The last section of the text contains a discussion on the moments which limited the features of Spenser's standpoint. The author draws more general conclusion which make a connection between Spenser's methodological inheritance and the features of modern comparative researchs.